

Ιστορία, συλλογική μνήμη και ιδεολογία*

Χριστίνα Κουλούρη - Χρήστος Λούκος,
*ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ.
Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (1831-1996),*
Πορεία, Αθήνα 1966, 285 σ.

Γιώργος Κόκκινος

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ της Χριστίνας Κουλούρη και του Χρήστου Λούκου αποτελεί εύγλωττο παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η ιστορική επιστήμη μπορεί να συμβάλει ενεργά στη συλλογική αυτογνωσία και να εδραιώσει παράλληλα τον κριτικό της ρόλο στις περιπτώσεις που αναπτύσσει αναστοχαστικά γνωστικά διαφέροντα. Όταν δηλαδή επιχειρεί να αποκωδικοποιήσει, να ερμηνεύσει και να ιστοριοποιήσει ιδρυτικούς μύθους, διανοητικές παραδόσεις, στερεότυπες συλλογικές αντιλήψεις και κυρίαρχα ιδεολογικά σχήματα.

Το βιβλίο πραγματεύεται τις διαδοχικές και αντιφατικές προσλήψεις του ιστορικού ρόλου που διαδραμάτισε ο Ιωάννης Καποδίστριας. Πρόκειται για μια προσπάθεια αποκάλυψης της στρωματογραφίας της ελληνικής συλλογικής μνήμης. Οι συγγραφείς συναρτούν τις προσλήψεις αυτές με τη διαδικασία δόμησης της εθνικής συνείδησης, καθώς και με τις διεργασίες που συνδέονται με την άρθρωση των ιδεολογικών σχημάτων, που δεσπόζουν στο πεδίο της ελληνικής πολιτικής σκέψης από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας.

Στις αρετές του βιβλίου περιλαμβάνονται η πρωτοτυπία και η εικονοκλαστικότητα του θέματος, η εμβριθής τεκμηρίωση, η συνεκτική διαπραγμάτευση, η εκτεταμένη και χρηστική βιβλιογραφία, που καταλαμβάνει το ήμισυ περίπου των σελίδων του και είναι βέβαιο ότι θα αποτελεί εφεξής πλαίσιο αναφοράς για κάθε σχετική προσέγγιση, όπως επίσης και η επιμελημένη εικόνα της έκδοσης. Ωστόσο, η μοναδική μας επιφύλαξη αφορά στη διατύπωση του υπότιτλου. Συγκεκριμένα, στη χρήση του γενικευτικού και ομογενοποιητικού όρου «νεοελληνική ιδεολογία». Στο πλαίσιο που διαμορφώνει η ερμηνευτική προοπτική των συγγραφέων, ο όρος ιδεολογία ισοδυναμεί με τους όρους «συλλογικές αναπαραστάσεις» ή «κυρίαρχη ιδεολογία», οι οποίοι όμως δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα της έρευνας, αφού αυτή αναδεικνύει όλο το φάσμα των ιδεολογικών σχημάτων, που χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία τους δύο τελευταίους αιώνες. Απεναντίας, νομίζουμε ότι η χρήση του όρου «ιδεολογία» στον πληθυντικό θα προφύλασσε τους συγγραφείς από μία προσέγγιση του ιδεολογικού φαινομένου, η οποία παραπέμπει – έστω και αθέλητα – στις θεωρήσεις του Karl Mannheim ή του Louis Althusser, σύμφωνα με τις οποίες η ιδεολογία εκλαμβάνεται ως ενιαία συλλογική κοσμοεικόνα ή ως ανιστορικό συλλογικό ασυνείδητο αντίστοιχα.

Η επιλογή του ενικού οδηγεί σε μια προσέγγιση ανελαστική, διότι, όπως είναι προφανές, η ιδεολογία συγκροτείται ως σύστημα ιδεών, αξιολογικών κωδίκων και ερμηνευτικών σχημάτων, που διαμεσολαβούνται ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά. Ως σχετικά συμπαγής λόγος συγκεκριμένων κάθε φορά συλλογικοτήτων, ο οποίος λειτουργεί είτε ως νομιμο-

ποιητικό πρότυπο της υφιστάμενης κοινωνικο-πολιτικής τάξης πραγμάτων είτε ως δύναμη ανατροπής της. Για το λόγο αυτό λοιπόν, η ιδεολογία που εκλύεται από κάθε κοινωνικό σχηματισμό δεν μπορεί να είναι μία και ενιαία, σαν η κοινωνία να αποτελεί ένα αδιαφοροποίητο οργανισμό, αλλά πολλές, αφού το συλλογικό σώμα δεν συγκροτείται ως αρραγής οντότητα, αλλά ως δυναμικό παράγωγο της αντιπαράθεσης των ανταγωνιζόμενων συλλογικών υποκειμένων στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων, της πολιτικής ισχύος και των συμβολικών πρακτικών.

Σε θεωρητικό επίπεδο, το βιβλίο αναδεικνύει τους μηχανισμούς συγκρότησης της συλλογικής μνήμης, ανιχνεύει τους τρόπους δόμησης και επιβολής των συναινετικών ή αντιθετικών αντιλήψεων για το παρελθόν, κωδικοποιεί τη συμβολή της διανόησης, της πολιτικής τάξης και των εκπαιδευτικών πρακτικών στην άρθρωση, εμπέδωση και αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας και, τέλος, αναλύει τη συμβολή της ιστοριογραφίας στην εγχαράξη συλλογικών γνωστικών, θυμικών και αξιακών προσανατολισμών στο πλαίσιο της πολιτικής κουλτούρας και της εθνικής ιδεολογίας.

Στο πλαίσιο αυτό, οι συγγραφείς θεμελιώνουν κάθε ιδιαίτερο συλλογικό υποκείμενο στην προσπάθεια του να διασφαλίσει την εσωτερική του συνοχή παράγει το δικό του νομιμοποιητικό και κανονιστικό ιστορικό λόγο. Αυτό σημαίνει ότι, μέσω της επιλεκτικής εγκόλπωσης όψεων του παρελθόντος, της ιδεολογικής χρήσης της ιστορικής μνήμης και της συμβολοποίησης ιστορικών προσωπικοτήτων, κάθε ιδιαίτερη πρόσληψη της ιστορίας μετατρέπεται σε αξίωση ισχύος στο παρόν.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στους μηχανισμούς ιστορικής μυθοποίησης και άντλησης παραδειγματικών προτύπων από το εξιδανικευμένο παρελθόν, οι συγγραφείς καταλήγουν στα ακόλουθα συμπεράσματα: 1ον) ότι αυτή συνιστά την άλλη όψη της απαξίωσης ή της τραυματικής βίωσης του παρόντος και από την άποψη αυτή λειτουργεί ως φαντασική υπερανάπληρωση, 2ον) ότι επιτελείται με τη βαθμιαία αποσύνδεση της ιστορικής προσωπικότητας από το χωροχρονικό της πλαίσιο, 3ον) ότι οι συλλογικοί μύθοι ανασηματοδοτούνται διαχρονικά σε αντιστοιχία με τη μεταβαλλόμενη συγκυρία και τη μετεξέλιξη των ήδη εδραιωμένων συλλογικών υποκειμένων. Μάλιστα οι ανασηματοδοτήσεις αυτές εμπεριέχουν αντεστραμμένες τις αντίστοιχες αξιοθετήσεις του ιδεολογικού οπλοστασίου του αντιπάλου και τέλος, 4ον) ότι η πολιτικο-ιδεολογική δραστηριότητα των ιστορικών συμβόλων είναι εντονότερη στις τοπικές κοινωνίες, που ανάγουν την συμβολοποιημένη ιστορική προσωπικότητα σε γενάρχη ήρωα.

Από την άλλη πλευρά, στο επίπεδο του προσδιορισμού και της κοινωνικο-πολιτικής αντιστοίχισης των διαδοχικών και αντιφατικών προσλήψεων του Ιωάννη Καποδίστρια, οι

*Τμήμα του κειμένου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 9/3/1997.

συγγραφείς συμπεραίνουν τα εξής: Η εμπέδωση της ιδεολογίας της εθνικής συνείδησης και η αποδοχή της Επανάστασης του 1821 ως «ισάβιας του αρχαίου κλέους», σε συνάρτηση με την άμβλυνση των πολιτικών αντιθέσεων, την προσφυγή στη λογική των «τελεσφόρων συγκερασμών» και την κυριαρχία της Μεγάλης Ιδέας, κατέστησε εν τέλει δυνατή στο χρονικό διάστημα 1860-1880 την εισδοχή τόσο του Καποδίστρια όσο και των πολιτικών του αντιπάλων στο πάνθεον των ηρώων της εθνικής ανεξαρτησίας. Εντούτοις, οι διχαστικές θεωρήσεις του ρόλου του Καποδίστρια δεν εξαφανίζονται, αλλά παραμένουν σε λανθάνουσα κατάσταση. Αναδύονται μάλιστα και πάλι κάθε φορά που διακυβεύεται ο προσανατολισμός της χώρας και πιστοποιείται η αμφιταλάντευσή της ανάμεσα στην προοπτική του πολιτικού ορθολογισμού και του οικονομικού μετασχηματισμού από τη μια και στην εμμονή στα ιδεολογήματα της απόλυτης ιστορικής ιδιομορφίας και της *sui generis* ανάπτυξης από την άλλη. Στις περιπτώσεις αυτές κάνει συχνά την εμφάνισή της η πρακτική του στρουθοκαμηλισμού και της αποσιώπησης, που παρασύρει στο χώρο της ιστορικής λήθης κάθε ίχνος της δράσης του Ιωάννη Καποδίστρια. Οι συγγραφείς εντοπίζουν την πρακτική αυτή κατ'εξοχήν στο έργο του εθνικού ιστοριογράφου Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Η υπέρβαση του διλήμματος με την πρόκριση του δεύτερου σκέλους εξηγεί τους λόγους για τους οποίους η προσωπικότητα, το έργο και οι πολιτικές υποθήκες του Καποδίστρια ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα και έως τις μέρες μας συγκινούν ιδιαίτερα τον ετερόκλητο εσμό των υπερμάχων του αντιδυτικισμού, του αυτοχθονισμού, του αντικοινοβουλευτισμού, του μοναρχισμού, της χαρισματικής ηγεσίας, και γενικότερα της πολιτικής συντήρησης ή και της αντίδρασης ακόμη σε ορισμένες ενδεικτικές περιπτώσεις. Οι συγγραφείς προσεγγίζουν συγκεκριμένα τις περιπτώσεις των Ιωάννη Φιλήμονα, Αναστασίου Βυζάντιου, Δημητρίου Βερναρδάκη, Ιωάννη Σπηλιωτάκη, Νεοκλή Καζάζη, Παναγιώτη Πιπινέλη, των θεωρητικών της 4ης Αυγούστου, του Απόστολου Δασκαλάκη, του Νικολάου Τωμαδάκη, του Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη κλπ). Στο πλαίσιο αυτό, η εξιδανικευτική εικόνα του Καποδίστρια συστοιχεί με την ενεργοποίηση στο συλλογικό φαντασιακό του μύθου της υπεροχής του Ελληνισμού και της συνωμοσίας του ξένου παράγοντα εναντίον του. Οι στερεότυπες θετικές ή αρνητικές προσλήψεις της εικόνας του Καποδίστρια δεν κωδικοποιούνται μόνο στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους, αλλά συχνά έχουν αφετηρία Ευρωπαίους ιστορικούς, περιηγητές ή διπλωμάτες (G. Finlay, A. de Gobineau, F. Thiersch, G. Gervinus, K. Mendelssohn-Bartholdy), οι οποίοι είτε διακονούν τις προσωπικές ιδεολογικές τους πεποιθήσεις είτε υπερασπίζονται την εξωτερική πολιτική των κρατών τους. Όπως αποδεικνύει το βιβλίο, οι

αξιολογήσεις αυτές επανεισάγονται στην ελληνική επικράτεια, συμπληρώνουν την εικόνα του πολιτικού φαντασιακού και ενισχύουν ή και επαναδραστηριοποιούν τα γηγενή ερμηνευτικά σχήματα.

Σε ό,τι αφορά στα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας, που συμβάλλουν καθοριστικά στην εγχάραξη της εθνικής ταυτότητας, στην συγκρότηση της ιστορικής μνήμης και στην πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών, οι συγγραφείς παρατηρούν ότι η κυρίαρχη επιλογή της αποσιώπησης των διχαστικών φαινομένων δίνει σταδιακά προς το τέλος του 19ου αιώνα τη θέση της στην τήρηση ίσων αποστάσεων προς τον Καποδίστρια και την αντιπολίτευση. Ο αναπροσανατολισμός αυτός εξαρτάται από την εμπέδωση και την κυριαρχία της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας, που απαιτεί την συγκρότηση μιας αρραγούς εθνικής κοινότητας.

Συχνά, η επιλεκτική επικαιροποίηση της ιστορικής μνήμης του Ιω. Καποδίστρια φαίνεται ότι συνδέεται με την αναζήτηση της γενεαλογίας πολιτικών στρατηγικών, ιδεολογικών μετώπων, θεσμών και μεταρρυθμιστικών σχεδίων. Το τελευταίο γίνεται προφανές στο πεδίο της εκπαίδευσης τόσο στη δεκαετία του 1880 με την απόπειρα αναβάθμισης του ρόλου του δημοτικού σχολείου και την ίδρυση σχολών με πρακτικό προσανατολισμό, όσο και στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού δημοτικισμού.

Το συγκρουσιακό και νομοτελειακό μοντέλο ιστορικής ερμηνείας, που υιοθετούν οι Έλληνες μαρξιστές με προεξάρχοντα τον Γεώργιο Σκληρό στα 1919 (*Τα σύγχρονα προβλήματα του ελληνισμού*) και εκλαϊκευτές τον Κορδάτο και τον Ζεύγο, θα επιχειρήσει να ανατρέψει το εδραιωμένο πλέον στις αρχές του 20ού αιώνα σχήμα της δικαίωσης του Καποδίστρια. Ο ρόλος του Καποδίστρια θα θεωρηθεί ανασχετικός της «φιλελεύθερης δημοκρατικής παράδοσης της Επανάστασης» και ενισχυτικός των «φεουδαρχικών καταλοίπων» της ελληνικής κοινωνίας.

Η αρνητική πρόσληψη του Καποδίστρια ενισχύεται στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και από την πλευρά ορισμένων φιλελεύθερων διανοουμένων στην προσπάθειά τους να καταδικάσουν την εκτροπή της Ελληνικής Δημοκρατίας προς τον πολιτικό αυταρχισμό και να καταγγείλουν τις ιδέες του πολιτικού αυταρχισμού από καταβολής του ελληνικού κράτους (Βλέπε ενδεικτικά Δ. Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική ιστορία της Ελλάδας 1935*). Από την άλλη πλευρά, οι θιασώτες του πολιτικού συντηρητισμού, στο πλαίσιο της τρομοκρατίας του κομμουνιστικού κινδύνου, θα συνδέσουν εκ νέου τον Καποδίστρια με το ρωσικό παράγοντα (Φάνης Μιχαλόπουλος). Αντίθετα, οι θεωρητικοί του μεταξικού καθεστώτος θα χρησιμοποιήσουν την προσωπικότητα και τον ιστορικό ρόλο του Καποδίστρια ως «νομιμοποιητικό μύθο» για τη δικαίωση της προσωποπαγούς, λαϊκιστικής, αλλά και δοτής δικτατορικής εξουσίας του Ιωάννη Μεταξά.

Κλείνοντας το σύντομο αυτό βιβλιοκριτικό σημείωμα, θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε ότι η συνεισφορά του βιβλίου της Χριστίνας Κουλούρη και του Χρήστου Λούκου δεν εξαντλείται στην επισκόπηση της ενδεικτικής περίπτωσης των αντιφατικών και ιδεολογικά διαμεσολαβημένων προσλήψεων του ρόλου και της προσωπικότητας του Ιωάννη Καποδίστρια. Αντίθετα, πιστεύουμε ότι τόσο το πραγματολογικό υλικό όσο και το ερμηνευτικό σχήμα που κομίζουν στη συζήτηση οι συγγραφείς, μπορούν να λειτουργήσουν ως υπόβαθρο για την κατασκευή ενός σύνθετου θεωρητικού παραδείγματος, το οποίο θα αποσκοπεί στην κωδικοποίηση και τη διεπιστημονική διερεύνηση του πολιτικού φαντασιακού και της γενεαλογίας των πολιτικών ιδεών στην Ελλάδα.